

רכישת הקרקע לכנסיית 'ישו הנוצרי' על-ידי ג'ון ניקולייסון*

שרמן ליבר

רישום קניית הקרקע, שעליה נועדה לקום כנסיית 'ישו הנוצרי' (Christ Church), כפי שצוין במאמרה של רות קרק,¹ מלמדנו על רישום קניית קרקעות בתקופת הכיבוש המצרי בארץ-ישראל, בשנים 1831-1840.

בספטמבר 1838 נרכשה הקרקע לכנסיית 'ישו הנוצרי' תמורת 800 ליש"ט ונרשמה על שמו של סיניור הוהאנס (Hohannes), נוצרי ארמני. ב-24 באוקטובר 1839, כתב המיסיונר האנגלי ג'ון ניקולייסון, שהמגרש שנקנה הועבר על שמו:

סוף-סוף זכיתי לראות בהשלמתה של קניית כל הנכס על שמי, לאחר שנקנה תחילה בשמו של סיניור הוהאנס.

זה עתה חזרתי מהמחפזמה, שם בוצעה העברת הרכישה כיאות בין סיניור הוהאנס לכיני בפני הקאדי, ואושרה על ידו, זאת לאחר שהמושל נתן את הפקודה או הרשיון לתכלית זו, שנשלח אליו על-ידי הפחה.² הדבר אירע בשעה שלוש אחרי-הצהרים היום, ומחר באותה שעה אני אמור לקבל את שטר-המכר כתוב, חתום ומאושר על הטופס המתאים, לאחר שנרשם תחילה בפנקס המחכמה.³

האם לאור זאת, אפשר לקבוע כי בין ספטמבר 1838 לאוקטובר 1839 חל שינוי במדיניות המצרית, שהתיר לזרים לרכוש קרקע ולרשום אותה על שמם? דומה, שהתשובה על כך שלילית. על-פי יומניו של ג'ון ניקולייסון, שלא הופיעו בדפוס — מקור רב-חשיבות למידע על הקהילה היהודית בירושלים ובארץ-ישראל — אפשר לעקוב אחרי לוח האירועים וללמוד מדוע חל אותו שינוי ברישום הקרקע של כנסיית 'ישו הנוצרי'.

ב-19 בספטמבר 1838 כתב ניקולייסון, ש'הקניה הושלמה סוף-סוף'.⁴

כעבור ארבעה ימים דיווח יאנג, סגן-הקונסול הבריטי, על הקנייה החשובה הזו לשר החוץ פאלמרסטון. יאנג כתב, ש'מחמד עלי נתן למר ניקולייסון רשות לקנות את המגרש, לאחר שהגיש

* הערה למאמרה של רות קרק, 'קרקעות ותכניות לעיבודן בימי ביקורו השני של מונטיפיורי בארץ-ישראל בשנת 1839', קתדרה, 33 (תשרי תשמ"ה), עמ' 57-92.

1 שם, עמ' 66.

2 שריף ביי, 'המושל הכללי של סוריה'. ראה רישום ביומנו של ניקולייסון (להלן, הערה 3) מיום 11 בספטמבר 1839, עמ' 943.

3 מכתבו של ניקולייסון מיום 24 באוקטובר 1839, ג'ואיש אינטליגנס, ינואר 1840, עמ' 11. ראה גם יומניו של ניקולייסון, שלא הופיעו בדפוס, מהימים 22, 23 ו-24 באוקטובר 1839, עמ' 954-955 [להלן: יומן]. צילום היומן נמצא בארכיון העיר ירושלים. תודתי נתונה למנהל הארכיון, מר מנחם לרין, שאיפשר לי גישה ליומן. השתמשי במיספור העמודים של ארכיון ירושלים.

4 יומן, 19 בספטמבר 1839, עמ' 877.

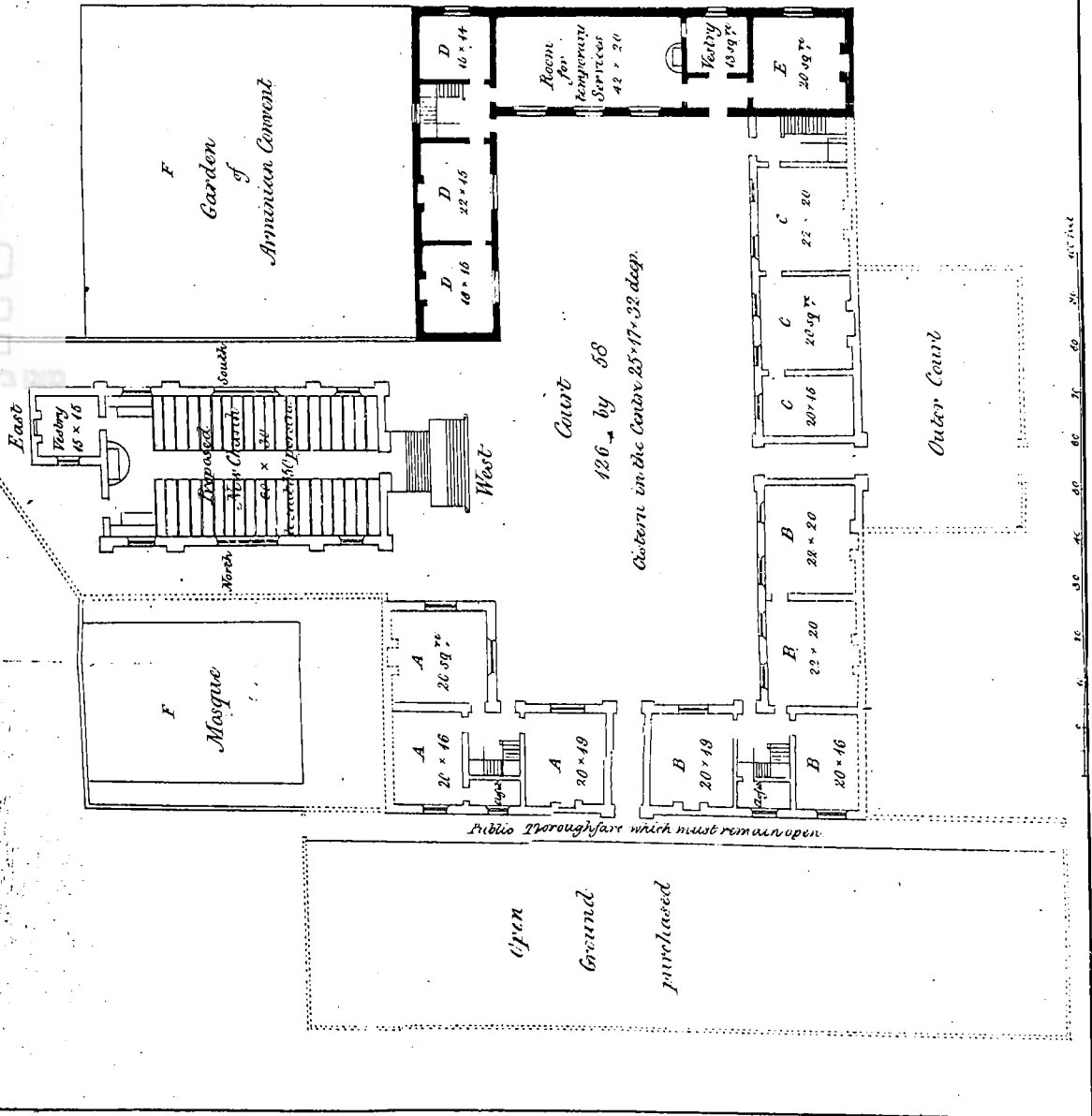
PLAN

of the CHURCH, and
Missionaries' Houses,
proposed to be erected by the
LONDON SOCIETY

for promoting Christianity amongst
THE JEWS,
on
Mount Zion,
JERUSALEM.

REFERENCES.

The Premises marked F. cannot be purchased.
The whole of the ground within the dotted lines is purchased.
A. A. A. House for Apostolical Missionary
B. B. B. B. Ditto Ditto
C. C. C. Ditto Ditto
D. D. D. Rev. Mr. McLaghen's House
E. Ditto Study
and public receiving Room.
This part shaded black to be begun immediately.
Those parts not shaded to be built afterwards.

עתירה בשם "החברה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים"⁵. בהשתמשו בצינורות המקובלים של משרד החוץ הבריטי, עתר ניקולייסון למחמד עלי לרשום את הקרקע 'על שמי'⁶. באמצע ספטמבר 1839 קיבל יאנג מורי, הקונסול הבריטי בדמשק, את הצו שכה ציפית לו⁷ מאת שריף ביי להתחיל בתכניות הבנייה (ראה 'תכנית הכנסייה ובתי המיסיון' להלן). שריף ביי התחכם להגביל את הצו לבית אחד, אף-על-פי שהבקשה היתה לשניים, וקולונל קמפבל⁸ דיבר כל העת על בתים (ברבים)...⁹. הגבלה זו לבית אחד, לא כנסייה, לא הטרידה את ניקולייסון משום שלמד, 'שהרשויות כאן ישמחו לפרש את הצו כך, שיתאים לכל מטרה'¹⁰ — רמז ברור לבקש, שחייבים לשלם כדי לרשום מסמכים חוקיים. מאוחר יותר, כאשר המימשל המצרי נזף כנראה במושל ירושלים 'על כי הירשה לקנות כל-כך הרבה בתים ולבנות כנסייה על השטח'¹¹, הראה ניקולייסון למושל את המסמכים המשפטיים והסביר, שהקנייה 'נעשתה בדרך גלויה וחוקית'¹². אין ספק, שהמושל ניסה לגבות 'בקש' מהמיסיון¹³. ניקולייסון הסיק, שאולי מוטב לרצות אותם [את הרשויות המקומיות] מאשר להקים מהומה נוספת בעניין¹⁴. דרך אחת לפייס את הרשויות היתה לטעון, שהבית ישמש כבית-תפילה פרטי לסגן-הקונסול הבריטי¹⁵, שגר ממול¹⁶. על-פי האמור לעיל ניתן להסיק, שהקרקע שעליה הוקמה כנסיית 'ישו הנוצרי' נרשמה על שמו של ניקולייסון 'בהיתר מיוחד'¹⁷. בגלל הלחץ הפוליטי החזק של הממשלה הבריטית ורצונו של מחמד עלי לשאת חן בעיני בריטניה הגדולה, ולא בגלל שינוי כלשהו בנוהלי רכישת קרקע על-ידי זרים ורישומה על שמם.

מקרה חריג זה מעורר את השאלה, עד כמה כדאי לחפש אחרי כללים נוקשים הנוגעים לבעלות על קרקעות בארץ, שבה השוחד היה רווח ויוצאים מן הכלל היו הכלל¹⁸.

- A. M. Hyamson, *The British Consulate in Jerusalem in Relation to the Jews in Palestine*, I, London 1939, p. 24 5
- מכתבו של ניקולייסון מיום 10 בינואר 1839, ג'ואיש אינטליג'נס, יוני 1839, עמ' 142. 6
- יומן, 16 בספטמבר 1839, עמ' 944. 10 שם, שם. 7
- הקונסול הבריטי במצרים. 11 14 במאי 1840, עמ' 1016. 8
- יומן, 16 בספטמבר 1839, עמ' 944. 12 שם, שם. 9
- שם, 29 ביוני 1840, עמ' 1031. 13
- שם, 11 בספטמבר 1839, עמ' 944. בשנת 1840 לא גילה ניקולייסון גמישות כזאת. כשהפריעו מוסלמים לעבודת הבנייה בחצר 'החורבה', ביקש שלמה זלמן צורף את עצתו של ניקולייסון, 'איך לפעול במקרה של איסור-בנייה, שיוטל עליו על-ידי הקאדי'. ניקולייסון יעץ לצורף 'לא לתת שוחד, אך אם אפשר — להשיג את האיסור בכתב ואז להעבירו הלאה בלוויית הצהרה על המצב לסמכות גבוהה יותר'. שם, 20 בנובמבר 1840, עמ' 1075-1076. 14
- מ' אביצור, 'לתולדות ביקור חולים (בית ניקולייסון) בעיר העתיקה', קרדוס, 16-17 (תמוז תשמ"א), עמ' 90; צ' שילוני, 'שאלו שלום ירושלים, ב (ירושלים תשמ"ב)', עמ' 59. 15
- ראה תרשים (המבוסס על מפת האדמירלות הבריטית משנת 1844) אצל N. Schwake, *Die Entwicklung des Krankenhauswessens der Stadt Jerusalem vom Ende des 19. bis zum des 20. Jahrhunderts*, Herzogenrath 1983, p. 125 16
- The Thirty Second Report of 'The London Society for Promoting Christianity Amongst The Jews'*, 1839-1840, London 1840, p. 46 17
- חריג גם אחר היה הקמתה של הבישופות הפרוטסטנטית בכנסיית 'ישו הנוצרי' בירושלים. בשנת 1840 הונחה אבן הפינה לכנסיית 'ישו הנוצרי'; בשנת 1841 העביר הפרלמנט הבריטי חוק, שאישר את הבישופות הפרוטסטנטית בירושלים; ובינואר 1842 פתח הבישוף אלכסנדר את הבישופות האנגליקנית בירושלים. אולם רק בשנת 1845 פירסם הסולטאן פירמאן, שאישר את כינון הבישופות בירושלים. ראה: H. Temperely, *England and the Near East: The Crimea*, London 1936, p. 443 18

תכנית הכנסייה ובתי-מגורים 'על הר-ציון' של החברה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב יהודים, כפי שפורסמה ב'ג'ואיש אינטליג'נס', מארס 1840. האתר נמצא למעשה ליד מצודת דוד, ובו הוקמה כנסיית 'ישו הנוצרי' בשנים 1841-1849